

ПОНЯТТЯ НЕТРАДИЦІЙНИХ ТА ВІДНОВЛЮВАНИХ ДЖЕРЕЛ ЕНЕРГІЇ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Рибнікова Е. Ю.

В умовах постійного збільшення потреб людства у електроенергії та на фоні скорочення світових запасів традиційних енергоносіїв, зацікавленість у використанні нетрадиційних джерел енергії, які ще мають назву альтернативних джерел енергії, отримала інтенсивний розвиток в багатьох країнах світу. В Україні виникає потреба створити сприятливі умови для такого розвитку.

Використання нетрадиційних джерел енергії є предметом дослідження не тільки економістів та екологів, але і правознавців. Це обумовлено тим, що будь-які суспільні відносини, у тому числі, у галузі альтернативної енергетики потребують теоретичного та нормативного підґрунтя. Без належного правового забезпечення цієї галузі не можливе продуктивне застосування стимулів до використання альтернативних джерел енергії.

У статті досліджено понятійно-категоріальний апарат у галузі альтернативної енергетики відповідно до норм чинного законодавства та юридичної доктрини, зроблена спроба розкрити основні недоліки законодавчого визначення нетрадиційних та відновлюваних джерел енергії та запропоновані шляхи усунення протиріч у термінології.

Ключові слова: енергетика, нетрадиційні та відновлювані джерела енергії, альтернативні джерела енергії, традиційні джерела енергії, невідновлювані джерела енергії.

In the conditions of modern energy crisis much attention is paid to the alternative energy sources. The use of unconventional energy sources is the subject of research not only of economists and environmentalists, but also of lawyers as well. This is due to the fact that all social relations, including in the sphere of alternative energy, require a theoretical and normative basis. This article analyses legislation which regulates use of alternative energy sources in Ukraine. Imperfection of the legal definition of the non-traditional and renewable sources of energy and alternative energy sources are considered. Also there was made an attempt to suggest ways of solutions of these problems.

Keywords: energetics, non-traditional and renewable sources of energy, alternative energy sources, traditional energy sources, non-renewable energy sources.

Енергетика виступає основою економіки будь-якої сучасної країни світу. Це галузь господарства зі стрімкими темпами розвитку, що зумовлено, в першу чергу, тим, що економічний та технічний розвиток суспільства не стоять на місці, щороку потреби людства в енергії зростають. Розвиток енергетики призводить до швидких темпів скорочення запасів вичерпних корисних копалин, які використовуються як енергоресурси, тому світова спільнота змушена будувати свою енергетичну політику з урахуванням стимулів до використання нетрадиційних та відновлюваних джерел енергії (далі - НВДЕ).

Дослідженням поняття НВДЕ, визначенням їхніх ознак та розробленням класифікацій займалися такі вчені, як

Н. Мхітарян, О. Агапова, Т. Мусієнко, М. Рабінович, А. Прокіп, І. Клопов, проте ряд питань все ще потребують ґрунтовного дослідження: розмежування термінів “НВДЕ” та “альтернативні джерела енергії”, а також визначення критеріїв класифікації енергоресурсів.

На сьогодні використання нетрадиційних джерел енергії в Україні сприймається як тенденція, що прийшла к нам з-за кордону, проте вітчизняна історія використання об’єктів альтернативної енергетики бере свій початок з 30-х років минулого століття. Так у 1931 р. в СРСР, у районі Балаклави, запрацювала найбільша на той момент у світі мережева вітроенергетична установка. А з 1950 по 1955 рр. країна встановлювала до дев’яти тисяч вітроустановок на рік одиничною потужністю до 30 кВт. У 60-70 роки широкомасштабне використання енергії вітру зупинилося і енергетична галузь СРСР була орієнтована на будівництво великих ТЕС, ГЕС та АЕС. [1]

Проте у 80-ті роки використанню нетрадиційних джерел енергії знову почали приділяти багато уваги. У 1986 р. постановою ЦК КПРС і СМ СРСР Держплану СРСР та іншим міністерствам і відомствам доручалося розробити “Заходи по збільшенню використання в 1987-1990 роках нетрадиційних джерел енергії в народному господарстві”, в 1987 р. була прийнята Державна науково-технічна програма “Екологічно чиста енергетика”, а в 1988 р. було прийнято постанову Ради міністрів СРСР “Про прискорений розвиток вітроенергетичної техніки в 1988-1995 роках”. [1] 27 листопада 1989 р. Верховною радою СРСР було прийнято постанову “Про невідкладні заходи екологічного оздоровлення країни”, відповідно до якої у 1990 р. Державна енергетична програма повинна була бути розроблена з урахуванням використання нетрадиційних та екологічно чистих джерел енергії. [2]

Першим кроком на шляху нормативного визначення термінології у галузі нетрадиційної та альтернативної енергетики у незалежній Україні стало прийняття Закону України “Про енергозбереження” 1 липня 1994 р., яким було закріплено поняття нетрадиційних та поновлюваних джерел енергії (далі - НПДЕ). Згідно з преамбулою закону, НПДЕ - це джерела, що постійно існують або періодично з’являються у навколишньому природному середовищі у вигляді потоків енергії Сонця, вітру, тепла Землі, енергії морів, океанів, річок, біомаси. [3] Це визначення дало початок подальшій нормативній діяльності у галузі нетрадиційної енергетики.

24 листопада 2000 р. було прийнято Закон України “Про альтернативні види палива”, який визначив правові, соціальні, економічні, екологічні та організаційні засади виробництва (видобутку) і використання альтернативних видів палива, а також стимулювання збільшення частки їх використання до 20 % від загального обсягу споживання палива в Україні до 2020 р. Згідно із законом, альтернативні види палива - тверде, рідке та газове паливо, яке є альтернативною відповідним традиційним видам палива і яке виробляється (видобувається) з нетрадиційних джерел та видів енергетичної сировини. Паливо визначається альтернативним, якщо воно: повністю виготовлене (видобуте) з нетрадиційних та поновлювальних джерел і видів енергетичної сировини

(включаючи біомасу) або є сумішшю традиційного палива з альтернативним, вміст якого має відповідати технічним нормативам моторного палива [4].

20 лютого 2003 р. було прийнято Закон України “Про альтернативні джерела енергії”, який визначає правові, економічні, екологічні та організаційні засади використання альтернативних джерел енергії та сприяння розширенню їх використання у паливно-енергетичному комплексі. Законом було введено поняття “альтернативні джерела енергії” - відновлювані джерела енергії, до яких належать енергія сонячна, вітрова, геотермальна, гідро-термальна, аеротермальна, енергія хвиль та припливів, гідроенергія, енергія біомаси, газу з органічних відходів, газу каналізаційно-очисних станцій, біогазів, та вторинні енергетичні ресурси, до яких належать доменний та коксівний газ, газ метан дегазації вугільних родовищ, перетворення скидного енергопотенціалу технологічних процесів [5].

Із прийняттям останніх двох Законів [4; 5] виникла розбіжність у співвідношенні термінів “поновлювані” та “відновлювані”, а також “нетрадиційні” та “альтернативні” стосовно джерел енергії та палива.

Неоднозначність у тлумаченні базових понять створює перешкоди для належної реалізації нормативно-правових актів, у яких вони використовуються, і потребує усунення шляхом законодавчого визначення цих термінів.

Щодо визначення “поновлюваних” та “відновлюваних” джерел енергії, зробивши аналіз зазначених нормативно-правових актів [3-5], можна зробити висновок, що законодавець уживає ці терміни як синоніми. Проте використання синонімів ускладнює розуміння правових норм, позбавляє їх чіткості і призводить до суперечностей та неузгодженості в юридичній діяльності. Тож, для запобігання розбіжностей у розумінні одного й того ж об’єкта, доцільно замінити термін “поновлювані джерела енергії” в Законах України “Про альтернативні види палива” та “Про енергозбереження” на термін “відновлювані джерела енергії”.

Відносно співвідношення термінів “НПДЕ” і “альтернативні джерела енергії” позиція законодавця залишається незрозумілою: чи він отожднює їх, чи наповнює різним змістом? Для того, щоб відповісти на це запитання, необхідно дослідити такі складові цих термінів, як “відновлюване джерело енергії”, “невідновлюване джерело енергії”, “традиційне джерело енергії”, “нетрадиційне джерело енергії”, “первинне джерело”, “вторинне джерело”.

У науковій літературі всі енергетичні ресурси розділяють на групи за різними критеріями. Це надає можливість індивідуального підходу до правового регулювання тієї чи іншої категорії енергетичних ресурсів з урахуванням їхніх особливостей.

Зазвичай, енергетичні ресурси розмежовують за критерієм постійності існування на відновлювані і невідновлювані, та за критерієм поширеності - на традиційні і нетрадиційні.

З приводу критерію постійності існування цікавою видається думка Дж. Твайделла та А. Уейра, які вважають, що відновлювані джерела енергії - це джерела потоків енергії, які існують постійно або періодично виникають у навколишньому середовищі. За такого підходу відмінною ознакою відновлюваної енергії є те, що в навколишньому середовищі вона виступає у вигляді енергії, яка не є наслідком цілеспрямованої дії людини. Невідновлюваними ж джерелами енергії є природні запаси речовин і

матеріалів, які можуть бути використані для виробництва енергії, а енергія невідновлюваних джерел є в природі у зв’язаному стані і вивільняється в результаті цілеспрямованих дій людини. [6 с.12-13]

На думку Н. Мхітаряна, відновлювані енергетичні ресурси є періодичними або постійними потоками енергії, які розповсюджуються в природі й обмежуються лише стабільністю Землі як космопланетарного елементу: променева енергія сонця, вітру, гідроенергія, природна теплова енергія тощо. Невідновлювані енергетичні ресурси - це енергоресурси з фактичним й потенційно обмеженим ресурсом, а саме: вугілля, нафта, газ, торф, ядерне паливо [7].

Дійсно, відновлювані джерела енергії, такі як енергія сонця, вітру, припливів, геотермальна енергія існують у природі незалежно від діяльності людини, а невідновлювані, тобто вичерпні ресурси розкривають свою здатність виступати джерелом енергії тільки під час цілеспрямованого впливу з боку людини. Важливою ознакою відновлюваних енергетичних ресурсів є їхня екологічна чистота і мінімальний вплив на навколишнє середовище під час їхнього використання у порівнянні з невідновлюваними енергетичними ресурсами.

Закон України “Про альтернативні джерела енергії” надає визначення відновлюваних джерел енергії - відновлювані невичерпні джерела енергії, а саме енергія сонячна, вітрова, аеротермальна, геотермальна, гідро-термальна, енергія хвиль та припливів, гідроенергія, енергія біомаси, газу з органічних відходів, газу каналізаційно-очисних станцій, біогазів. [5]

У свою чергу, закон не надає визначення невідновлюваних джерел енергії. Лише у ДСТУ 2420-94, який вступив в дію 01.01.1995 р., міститься визначення “непоновлюваного енергетичного ресурсу” - природний енергетичний ресурс, який створений унаслідок геологічного розвитку Землі та інших природних процесів і який не поповнюється (вичерпується) в нинішню геологічну епоху [8]. Було б доречно надати визначення “невідновлюваного енергетичного ресурсу” в Законі України “Про альтернативні джерела енергії”, що зробило б його більш повним та комплексним нормативно-правовим актом у галузі альтернативної енергетики.

Надаючи визначення “невідновлюваного джерела енергії”, за основу доцільно брати його відмінну рису, а саме нездатність до відтворення. На цій підставі пропонуємо закріпити наступне визначення “невідновлюваного джерела енергії”: це енергетичний ресурс, який використовуються для отримання енергії та експлуатація якого може призвести до повного зникнення через нездатність до відтворення.

Щодо критерію поширеності серед науковців виникає багато дискусій через невизначеність ознак, за якими те чи інше джерело енергії можна віднести до традиційного чи нетрадиційного. Найчастіше традиційність пов’язана зі звичаєвим аспектом у конкретній країні. Якщо це мати на увазі, то до традиційних джерел можна відносити енергію біомаси, енергію сонця, вітру, які з давніх часів використовувалися у нашій країні. Однак на основі норм Законів України “Про енергозбереження” та “Про альтернативні джерела енергії” щодо визначення нетрадиційних джерел енергії, можна зробити висновок, що законодавець навпаки відносить перераховані вище джерела до нетрадиційних, тож він не керується звичаєвим аспектом.

Цікавими видаються погляди М. Рабіновича та Н.

Мхітаряна, які вважають, що до нетрадиційних (нових) енергоресурсів належать всі види відновлюваних джерел енергії: біомаса (за виключенням дров), сонячна енергія, вітрова енергія, геотермальна, теплова енергія океану, гідроенергія припливів, хвиль, водотоків (за виключенням гідроенергії великих водотоків), а також такі невідновлювані енергоресурси, як природний газ малих газових, газоконденсатних, нафтогазоконденсатних родовищ, попутний нафтовий газ, промислові гази, метан вугільних родовищ.

У свою чергу, до традиційних належать усі невідновлювані енергетичні ресурси, а саме вичерпні копалини: вугілля, нафта, природний газ, балансові родовища, ядерне паливо [9; 10].

Разом із тим, віднесення до традиційних джерел енергії лише невідновлюваних ресурсів викликає сумніви. Більш доречною видається класифікація джерел енергії, яка була надана Світовою енергетичною радою. Відповідно до цієї класифікації до традиційних джерел енергії належать не тільки невідновлювані ресурси, але й деякі види відновлюваних, такі як торф, дрова, гідроенергія та енергія мускульної сили тварин та людей [11, С. 228-229]. Віднесення торфу та дров до традиційних джерел енергії має місце, адже, незважаючи на їхню належність до відновлюваних ресурсів, сучасні технології їх використання відомі ще з минулого в усьому світі.

Отже, виходячи з вищезазначеного, віднесення того чи іншого джерела енергії до нетрадиційного доцільніше проводити з урахуванням ступеня освоєння та поширеності технологій його використання.

Окрім поділу джерел енергії на відновлювані і невідновлювані, традиційні і нетрадиційні, М. Рабінович розділяє їх ще на первинні і вторинні. На його думку, первинними є енергоресурси природного походження, це всі види викопного палива (традиційні енергетики) та відновлювальних енергоресурсів; вторинні - енергоресурси техногенного походження [10]. Такого ж підходу дотримується законодавець у Законі України "Про енергозбереження" і визначає вторинні ресурси як енергетичний потенціал продукції, відходів, побічних і проміжних продуктів, який утворюється в технологічних агрегатах (установках, процесах) і не використовується в самому агрегаті, але може бути частково або повністю використаний для енергопостачання інших агрегатів (процесів).

У Законі України "Про альтернативні джерела енергії" не надається визначення вторинних ресурсів, проте міститься їх перелік: доменний та коксівний гази, газ метан дегазації вугільних родовищ, перетворення скидного енергопотенціалу технологічних процесів. Уважаємо за необхідне продублювати визначення, яке надається в Законі України "Про енергозбереження", що надасть можливість зробити його більш повним і зрозумілим.

Якщо керуватись визначенням вторинних ресурсів, яке надається у Законі України "Про енергозбереження", то не зовсім зрозумілою є позиція законодавця в Законі України "Про альтернативні джерела енергії", коли відокремлюється біомаса, газ каналізаційно-очисних станцій, біогази від вторинних ресурсів. Згідно із законом України "Про альтернативні джерела енергії" біомаса - невикопна біологічно відновлювана речовина органічного походження, здатна до біологічного розкладу, у вигляді продуктів, відходів та залишків лісового та сільського господарства (рослинництва і тваринництва), рибного господарства і технологічно пов'язаних з ними галузей промисловості, а також складова промислових

або побутових відходів, здатна до біологічного розкладу. У цьому ж Законі надано визначення відходів - це шлаки та відходи промисловості, сільського господарства, комунально-побутових та інших підприємств, які можуть бути джерелом або сировиною для вироботку чи виробництва альтернативних видів палива [5].

Біомасу можна було б уважати первинним ресурсом, якби вона включала в себе тільки біологічні речовини органічного походження. Проте законодавець відносить до біомаси не тільки органічні речовини, але й відходи промисловості, які відповідно до Закону України "Про електроенергетику" є вторинними ресурсами [3].

Відокремлення біогазу від вторинних ресурсів - також спірне питання, адже згідно із Законом України "Про альтернативні види палива", біогаз - газ, отриманий з біомаси, що використовується як паливо [4]. Тож, якщо для виробництва біогазу використовувати біомасу, яка є вторинним ресурсом, то відповідно і отриманий біогаз буде вторинним ресурсом. Тим більше, біогаз отримується шляхом водневого або метанового бродіння біомаси, тобто шляхом її техногенної обробки [12]. Через одне це, незалежно від походження ресурсу, з якого виробляється біогаз, доцільніше його відносити до вторинного ресурсу.

Щодо газу каналізаційно-очисних станцій, то він отримується в результаті очищення стічних вод механічними, фізико-хімічними, біологічними, термічними методами, тобто є енергетичним потенціалом продукції, утвореного в технологічних агрегатах, тож він також належить до вторинних ресурсів.

Проаналізувавши базову термінологію у галузі альтернативної енергетики, спробуємо визначити як співвідносяться поняття "НПДЕ" та "альтернативні джерела енергії".

З одного боку, можна дійти висновку, що ці поняття використовуються як синоніми, адже Закон України "Про енергозбереження" нетрадиційні джерела ототожнює з поновлюваними, а відповідно до Закону України "Про альтернативні джерела енергії" альтернативні джерела включають в себе відновлювані джерела [5]. З іншого боку, таке ототожнення некоректне, оскільки поняття "альтернативні джерела енергії", окрім відновлюваних, включає в себе ще й деякі види вторинних ресурсів, які у свою чергу можуть бути як відновлюваними, так і невідновлюваними. Отже, термін "альтернативні джерела енергії" ширший за термін "НПДЕ".

Для усунення плутанини в розумінні термінів "нетрадиційні джерела енергії" та "альтернативні джерела енергії" було б доречно на законодавчому рівні залишити лише термін "альтернативні джерела енергії", який надає більш розгорнутий перелік джерел енергій, використання яких стимулюється з боку держави, і внести відповідні зміни до Закону України "Про енергозбереження".

Також доцільно термін "альтернативні джерела енергії" викласти в такій редакції: це відновлювані джерела енергії, до яких належать енергія сонячна, вітрова, геотермальна, гідротермальна, аеротермальна, енергія хвиль та припливів, гідроенергія, енергія деяких видів біомаси, газу з органічних відходів; деякі види невідновлюваних джерел енергії, переробка яких потребує застосування новітніх технологій; вторинні енергетичні ресурси, до яких належать доменний та коксівний гази, технологічних процесів, біогаз, газ каналізаційно-очисних станцій, газ метан дегазації вугільних родовищ, перетворення скидного енергопотенціалу.

Література

1. Краткая историческая справка строительства ветропарков и ВЭС в СССР [Электронный ресурс] : - Режим доступа: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/575/97-%D0%B2%D1%80>
2. Постановление ВС СССР от 27.11.1989 о неотложных мерах экологического оздоровления страны [Электронный ресурс] : - Режим доступа: <http://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data01/tex11133.htm>
3. Про електроенергетику: Закон України від 16.10.1997 № 575/97-ВР [Електронний ресурс] : - Режим доступа: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/575/97-%D0%B2%D1%80>
4. Про альтернативні види палива : Закон України від 14.01.2000 № 1391-XIV [Електронний ресурс] : - Режим доступа : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1391-14>
5. Про альтернативні джерела енергії: Закон України від 20.02.2003 № 555-IV [Електронний ресурс] : - Режим доступа: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/555-15>
6. Н. М. Твайделл Дж. Возобновляемые источники энергии / Дж. Твайделл, А. Уэйр. - М.: Энергоатомиздат, 1990. - 392 с.
7. Мхитарян Н. Человек и комфорт / Н. Мхитарян. - К.: Наукова думка, 2005. - 395 с.

8. ДСТУ 2420-94 Енергоощадність. Терміни та визначення. - К. : Офіційне видання Держстандарту України, 1994р. - 7с.
9. Мхитарян Н. М. Энергетика нетрадиционных и возобновляемых источников. - К.: Наук. Думка, 1999. - 320 с.
10. Рабінович М. Д. Альтернативна енергетика: проблеми класифікації та положення Кіотського протоколу// Проблеми загальної енергетики, № 9/2003. - 387 с.
11. Энергоефективність та відновлювальні джерела енергії / за ред. А. Шидловського. - К.: Українські енциклопедичні знання, 2007. - 560 с.
12. Биогаз - альтернативное топливо будущего [Электронный ресурс] : -Режим доступа: <https://pronedra.ru/alternative/2012/07/10/biogaz>

*Рибнікова Е.Ю.,
аспірант кафедри господарського права
та процесу Національного університету
"Одеська юридична академія"
Надійшла до редакції: 19.03.2017*

УДК 341.1/8:349.6

ПРОБЛЕМИ ПРИТЯГНЕННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ВИПАДКУ ЗАПОДІЯННЯ ШКОДИ МОРСЬКОМУ БІОЛОГІЧНОМУ РІЗНОМАНІТТЮ

Розглянуто прогалини у міжнародно-правовому регулюванні у сфері міжнародно-правової відповідальності за шкоду, заподіяну біологічному різноманіттю морського середовища. У статті наведено приклади невідповідності сфери регулювання існуючих міжнародних актів меті збереження морського біологічного різноманіття, а також пропонуються заходи щодо усунення таких прогалин.

In the article, the most significant gaps of the international legal regulation in the field of international liability for the harm caused to marine biodiversity are examined. The author gives the examples of the scope of main international legal acts' discrepancy in the aim of protecting of the marine biodiversity and gives propositions towards elimination of this gaps.

Роль Світового океану у житті людства швидко зростає. Проблема використання Океану в різних галузях економіки країн світу (судноплавство, рибальство, раціональна експлуатація ресурсів Океану, освоєння шельфу, прокладка міжконтинентальних кабелів, опріснення води, а також охорона і запобігання забруднення морського середовища та ін.) має глобальний характер і пов'язана з вирішенням важливих економічних, політичних і правових питань. Морські біологічні ресурси є надважливими для всього людства, адже при сталому використанні вони можуть бути невичерпними. Проте сталий розвиток суспільства дедалі більше стримується глобальними екологічними проблемами. Однією з головних і доленосних проблем, що перебувають на сьогодні в центрі уваги всього світу, є невпинна втрата

живого компонента природи - біологічного різноманіття. Швидкість процесу скорочення біорізноманіття підриває саму основу життя на Землі і наближає її до глобальної екологічної катастрофи. На вирішення цього складного питання людству заради свого існування залишається обмежений часовий інтервал, що закономірно потребує негайних радикальних дій і життя кардинальних заходів із боку всіх держав світу. Попри існування важливих принципів щодо збереження морського біологічного різноманіття, їх ефективному застосуванню заважають, зокрема, прогалини у сфері встановлення міжнародної відповідальності держав за заподіяння шкоди морському біорізноманіттю.

Метою статті є аналіз правових аспектів відповідальності держав за заподіяння шкоди морському біорізноманіттю.

Проблеми правового регулювання такого різновиду відповідальності держав за заподіяння шкоди морському біорізноманіттю досліджуються апаратом Конференції Сторін Конвенції про біологічне різноманіття при розробленні рекомендацій щодо міжнародно-правового регулювання відповідальності держав за заподіяння шкоди морському біорізноманіттю, Спеціальною неофіційною робочою групою відкритого складу з вивчення питань, що стосуються збереження та сталого використання морського біологічного різноманіття за межами дії національної юрисдикції, що діє в рамках мандату, наданого їй Резолюцією Генеральної асамблеї ООН 66/231 в рамках розробленої рекомендації щодо прийняття імплементаційної угоди до Конвенції про біологічне різноманіття.

Світове співтовариство давно дійшло висновку, що для подолання бідності і реалізації можливості подаль-